

Over migraties, stemrecht en participatie van allochtonen

België en heel Europa worden “overspoeld” door “vreemdelingen”. Tenminste, zo luidt het officiële discours. En er is inderdaad het reële probleem van een “overvloed” aan Kosovaarse en andere vluchtelingen, waar men, letterlijk dan, geen weg mee weet... Eens te meer blijkt uit dit (ex-)Joegoslavische probleem dat, zolang Europa niet mee sleutelt aan oplossingen voor de problematiek van burgeroorlogen, honger en armoede in Oost en Zuid, het zg. “fort” hoe dan ook “overspoeld” zal blijven!

In België staat bovendien de mogelijke regularisering van vreemdelingen (zonder papieren) die hier meer dan vijf jaar verblijven sinds kort (mee ondersteund door de acties van kerk- en schoolasiel) op de agenda van OCIV (het Overlegcentrum Integratie Vluchtelingen) en het Steunpunt Mensen zonder Papieren. Niets laat echter voorzien dat hierin onder de huidige regering verandering zal komen. En dat ondanks de feitelijke regularisering die momenteel wél bezig is in Italië, Frankrijk en Goot-Britannië.

Anderzijds moest de Belgische federale regering dringend werk maken van zijn verplichting om “Europese onderdanen” stemrecht toe te kennen voor de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 2000. Bij de noodzakelijke grondwetsherziening werd intussen meermaals gepleit om van de kieshervorming een “open herziening” te maken, zodat dit Europees stemrecht ook vanzelf kan worden uitgebreid naar niet-Europese onderdanen die hier sinds geruime tijd wettig verblijven. Zoniet is er regelrecht sprake van discriminatie van een duidelijke bevolkingsgroep, met name vooral inwoners van Marokkaanse en Turkse origine. Nauwelijks geïntegreerde “Europeanen” zouden automatisch het stemrecht genieten, terwijl hun compleet geïntegreerde burenen van “andere”, mediterrane komaf buitenstaanders zouden blijven... De discussies spitsten zich intussen toe op een vereenvoudigde naturalisatieprocedure voor niet-Europeanen, alsof op die manier het vraagstuk van de inburgering van “nieuwkomers” automatisch geregeld zou zijn.

Telkens opnieuw blijkt dat het beleid terzake weinig gelegen laat aan onderzoek en literatuurgegevens in verband met (politieke) participatie en inburgering van allochtone nieuwkomers in onze samenleving. Om een open deur in te trappen: er schort nogal wat aan het minderheden- en

vreemdelingenbeleid in ons land. Getuige hiervan het stuklopen van de discussies over het invoeren van migrantenstemrecht én het non-debat over regularisering van asielzoekers na de dood van Semira Adamu in tragische omstandigheden.

Dat het maatschappelijke debat over stemrecht voor allochtonen niet voor de verkiezingen van 1999 en 2000 heeft kunnen plaatsvinden, heeft alles te maken met de angst voor extreem-rechts dat de zg. democratische partijen danig parten blijft spelen. Inntussen werd door de regeringspartijen dit stemrecht (of -plicht) minstens uitgesteld tot 2006. Op dat ogenblik zullen de meeste allochtonen wellicht reeds het stemrecht hebben, want tegen die datum riskeren de meesten genaturaliseerd te zijn en bijgevolg automatisch stemrecht genieten. Of dat extreem-rechts de wind uit de zeilen zal nemen is allerminst onzeker...

Ook het argument dat allochtonen geen belangstelling zouden hebben voor deelname aan verkiezingen gaat helemaal niet op. Er is nl. bewezen dat er meer dan voldoende interesse bij de allochtonen om te participeren aan het maatschappelijk bestel. Het beste bewijs daarvan is wel dat op 13 december 1998 meer dan zestig procent van de (voor deze verkiezingen ingeschreven) moslims ging stemmen voor de installatie van de Islamitische raad en executieve. Van participatie (en betrokkenheid op de samenleving) is bijgevolg wel duidelijk sprake, wat bepaalde politieke partijen en dito leiders ook mogen beweren.

Participatie van medeburgers

Ook het argument dat er onvoldoende wetenschappelijk onderzoek zou verricht zijn om de participatiewens aan te tonen gaat niet meer op. De verzamelbundel *Politieke participatie van allochtonen* kwam nl. op tijd om die stelling te ondermijnen. Hierin wordt de analyse gemaakt van het feit dat allochtonen die niet de Belgische nationaliteit bezitten, geen stemrecht hebben en niet kunnen zetelen in districts- of gemeenteraden. Enkel de burgers van de Europese Unie krijgen binnenkort het actief en passief kiesrecht als gevolg van de bepalingen van het Verdrag van Maastricht.

Het boek klaagt tevens aan dat organisaties en vertegenwoordigers van de migrantengemeenschap zelden ernstig genomen worden. Hierdoor was er doorgaans weinig politieke belangstelling bij hen aanwezig, wat op zijn beurt hun maat-

schappelijke marginalisering bevestigt en bestendigt. Sinds het begin van de jaren negentig zien we echter een kentering in het denken over de politieke en maatschappelijke participatie van allochtonen.

In dit basiswerk wordt dan o.m. de dubbele vraag gesteld: is er een structurele politieke participatie denkbaar zonder stemrecht en is een maatschappelijke participatie denkbaar zonder politieke participatie? Het antwoord is ronduit negatief. Uitgangspunten zijn de randvoorwaarden voor gelijkberechtiging van niet-Europese allochtonen naar analogie van de Europese burgers anno 2000.

Daarom gaat de studie dieper in op recente ontwikkelingen op lokaal, nationaal en internationaal niveau. Wat dat laatste betreft werd nl. reeds eerder verdedigd dat de bepalingen over het Europese burgerschap vervat in artikel 8 van het ingevolge "Maastricht" gewijzigde Verdrag betreffende de Europese Unie een "hefboomfunctie" zou kunnen vervullen. Hiervoor wordt o.a. verwezen naar de opening van het "Europees jaar tegen het racisme" waarbij het Europees Parlement zich op 30 januari van vorig jaar uitsprak ten voordele van lokaal stemrecht voor immigranten van buiten de Unie, wanneer ze reeds meer dan vijf jaar in een lidstaat verblijven. Het Europees Parlement hekelde toen zelfs het immigratie- en asielbeleid van de lidstaten, dat heeft bijgedragen tot "een klimaat van wantrouwen jegens burgers van derde landen en asielzoekers".

De studie *Politieke participatie van allochtonen* bevat ook een bijdrage van Luc Martens, minister van Cultuur en Welzijn over inspraak van allochtonen. Hij pleit voor het creëren van de nodige randvoorwaarden en onomwonden pleit voor de toekenning van gemeentelijk stemrecht aan niet-Europese allochtonen. Een eenzame roeper in de woestijn? Schriftelijk pleiten voor stemrecht is inderdaad nog wat anders dan zijn nek uitsteken in het (Vlaams) parlement en regeringskringen... Onder het hoofdstuk *Politieke partijen en allochtonen* schetst Mieke Van de Putte (van het Centrum voor Gelijke Kansen en Racismebestrijding) de stand van zaken met betrekking tot de plaats van de allochtonen in de politieke partijen. Enerzijds tracht zij de vraag te beantwoorden of politieke partijen geïnteresseerd zijn in allochtonen. Anderzijds bekijkt zij de partijstandpunten ten aanzien van allochtonen: hoe zien zij stemrecht en integratie en wat zijn hun toekomstperspectieven ten aanzien van deze groep(en). Uit haar summier onderzoek blijkt dat de democratische partijen met mondjesmaat allochtonen op de kandidaats-

lijsten zetten. Noch op het vlak van statuten, noch op het vlak van de regelgeving zijn er structurele maatregelen aan te duiden tot de participatie van allochtonen in de politieke partijen. En dat contrasteert duidelijk met de thans getroffen maatregelen met het oog op de participatie van "vrouwen" op de kiezerslijsten. De auteur vermeldt er evenwel bij dat de allochtonen en hun eigen organisaties hierbij zelf een belangrijke rol te spelen hebben. Werd de emancipatiestrijd van de vrouw ook niet vooral door de vrouwenbeweging gevoerd?

Allochtonen en rechtspraak

Met betrekking tot de organisatie van onze multiculturele samenleving wordt het intussen hoogtijd dat het recht en de rechtspraak onder de loep worden genomen. Daarom ook is het noodzakelijk dat een nauwere samenwerking met migrantengemeenschappen opgezet wordt. Tegen deze achtergrond verscheen onlangs het werk *Migranten kleuren het recht in*.

Hoe die samenleving eruit moet zien, welke vorm zij het best aanneemt, zal een beleidskeuze worden. De inkleuring van het recht door toedoen van nieuwe cultuurinvloeden wordt (zij het in een eerste schets) in dit werk weergegeven zonder dat de effecten van buitenlandse normensystemen op ons recht reeds van nabij worden bekeken. Wel tracht men, op theoretisch vlak via dertien bijdragen, in te gaan op de verruiming van de mogelijkheden voor allochtonen om mee te werken aan de totstandkoming van wetten en rechtspraak. Vooral de discussies rond de gevallen van meervoudige nationaliteit die maximaal erkenning zouden moeten krijgen, lijken ons, ook voor de niet gespecialiseerde lezer, van groot belang. Omdat de bijdragen bijzonder gespecialiseerd zijn, maar vooral ook omdat er zich in ons land andere prioriteiten stellen op het vlak van allochtonen- en minderhedenbeleid, lijkt dit werk een aanrader voor wie reeds verder wil kijken dan mogelijke discussies over actief en passief stemrecht.

Een nieuw burgerschap?

In dezelfde reeks *Minderheden in de samenleving* verscheen eerder de uitgebreide bundel *Nieuwe burgers in de samenleving?*. Dezelfde auteurs vormen het redactieteam van deze uitgave. Bernard Hubeau kreeg reeds vermaardheid als ombudsman voor de stad Antwerpen en werd onlangs benoemd tot ombudsman van het Vlaams parle-

ment. Marie-Claire Foblets is docente aan de KUL en de UIA en tevens co-voorzitter van het *Antwerps centrum voor migrantenstudies*. De bundel is trouwens de neerslag van een studiedag over burgerschap en inburgering, opgezet door genoemd centrum samen met de *Onderzoeks-schouwer Arbeid, Welzijn en Sociaal-economisch Bestuur* van de Utrechtse universiteit. Verscheidene auteurs leverden een bijdrage, o.m. de Leuvense arbeidssocioloog Albert Martens. Uitgangspunt van de studiedag was de vraag hoe het (stagnerende) integratiebeleid in een nieuwe richting kan worden gestuurd. Met andere woorden: een welkome gids om de stap te zetten van (tanende) integratie naar een open interactie, waarbij allochtonen mee kunnen beslissen over hun eigen welzijn. In onze multiculturele samenleving wordt het immers hoogtijd dat de belangrijkste doelgroep (de allochtonen) eindelijk zelf het heft in eigen handen gaan nemen.

Daarom vormen de bijdragen van de Nederlandse onderzoekers (Leisink, Schings en Sewnath) ook een belangrijke aanzet om het debat aan te zwengelen. In Nederland hebben allochtonen reeds meer dan tien jaar gemeentelijk stemrecht. Het begrip *inburgering* kent in Nederland sinds het rapport Entzinger en van der Zwan dan ook een hoge vlucht. De vraag is of burgerschap en inburgering ook voor de Belgische situatie nieuwe sleutels zouden vormen voor een geslaagder integratiebeleid, zoals dat indertijd door het migrantencommissariaat werd opgezet. Met andere woorden: kan het inburgeringsconcept een deblokkering betekenen in het zg. migrantendebat? Volgt dan een analyse van concrete maatschappelijke gebieden zoals wonen, werken, onderwijs en jongeren. Verder gaat men in op noodzakelijke randvoorwaarden voor de concrete toepassing van het inburgeringsconcept.

De besluiten geformuleerd door Alsulaiman, coördinator van de stedelijke migrantenraad in Antwerpen, lijken ons belangrijk: "de eerste stap naar het uitstippelen van een degelijk allochtonenbeleid is en blijft een constructieve dialoog tussen het beleid en de *legitieme* vertegenwoordigers van allochtonen, waarbij beide gesprekspartners kleur bekennen".

De conclusie van Johan Leman, nochtans toonaangevend directeur van het "Centrum voor Gelijkheid van kansen en Racismebestrijding" komt in deze studie echter veel te lauw over. Hij stelt: "Wij voelen op generlei wijze de behoefte

om waardeoordelen uit te spreken over het Belgisch allochtonenbeleid, noch ten goede noch ten kwade". Dan was het voorwoord van de Antwerpse burgemeester, Leona Detiège (hoewel vrijblijvend, gezien haar positie binnen de SP) toch veelbetekender: "... er is bovendien maar écht sprake van inspraak en participatie als men de migranten politieke rechten zou geven. (...) Stemrecht en verkiesbaarheid voor allochtonen worden momenteel besproken op niveau van de federale overheid."

Was dat maar waar! Het wordt hoogtijd dat men eindelijk de discussies rond al dan niet vermeende inburgering opzij schuift en dat men werkt aan het invullen van de fundamentele voorwaarden om de politieke ambiguïteit een halt toe te roepen. Zowel rond integratie als rond regularisering van wie hier meer dan vijf jaar verblijft wordt het hoogtijd dat de vrees van de democratische partijen voor de vermeende reacties van extreem-rechts opzij worden geschoven. Dat wordt hopelijk dan toch nog één van de hoofdthema's in het politiek debat dat ons te wachten staat in dit verkiezingsjaar. Tenminste voor al wie zich nog progressief of centrum-links durft op te stellen. De VLD bekende intussen kleur: zij stemde tégen het wetsvoorstel dat extreem-rechts wil ontdoen van haar partijfinanciering en, bij monde van haar éminence grise, Willy Declercq, werd er voor geopteerd om (waar mogelijk) in dialoog te gaan met het Blok. Een parse coalitie zoals in Nederland (die de *inburgeringscontracten* mogelijk maakte) zal bijgevolg niet voor morgen zijn... Tenzij uiteindelijk dan toch extreem-rechts het politieke debat mag blijven bepalen.

Guido Deraeck

- B. Hubeau, M.C. Foblets (eds.), Politieke participatie van allochtonen, Leuven/Amersfoort: ACCO, 1997, 99 pp.
- B. Hubeau, M.C. Foblets, S. Parmentier (eds.), Migranten kleuren het recht in. Over de bijdragen van nieuwe minderheden tot het recht, Leuven/Amersfoort: Acco, 1998, 266 pp.
- B. Hubeau, en M.C. Foblets (eds.), Nieuwe burgers in de samenleving? Burgerschap en inburgering in België en Nederland, Leuven/Amersfoort: Acco, 1997, 220 pp.

De burger en zijn staat

Als professoren met pensioen gaan dan ontvangen ze in de meeste gevallen een feestbundel ten geschenke volgeschreven door collega's en vrienden. Een dergelijk *liber amicorum* van nogal bescheiden omvang ontving de Leuvense hoogleraar politieke filosofie Bertrand de Clercq. Bertrand de Clercq is vooral aan de Leuvense Faculteit van de Sociale Wetenschappen actief geweest en heeft daar de studenten in contact gebracht met het politieke denken vanaf de Grieken tot Marx. In deze bundel wordt de thematiek ingeëngd tot die van de relatie tussen burger en staat. De geest van het neo-liberalisme zweeft dan ook door de zeven essays die hier opgenomen zijn. Al wordt Verhofstadt nergens bij naam genoemd, toch is de politieke actualiteit niet ver weg door de verwijzingen naar de kloof tussen burger en politiek.

Omdat alle bijdragen sterk beschouwend zijn en zich bewegen van Aristoteles via Augustinus tot Hannah Arendt is het moeilijk een duidelijk profiel aan deze bundel toe te kennen, zij het dat de ethische inslag meer dan herkenbaar is bij de Leuvense filosofen. Een mooie bijdrage wordt in elk geval geleverd door Paul Schotsmans artikel rond de medische ethiek, waaruit blijkt dat er zeker enige schot zit in het katholieke denken over de bio-ethiek. Schotsman denkt vanuit een personalistisch perspectief en pleit voor een samengedragen verantwoordelijkheid. Hij sluit zich aan bij hetgeen zijn leermeester De Clercq verdedigt: vermijden van een al te bemoeizuchtige en betuttelende overheidsmacht. Het klinkt erg liberaal. Op termijn komt ook de euthanasie uit het verdomhoekje, mag men dan aannemen. Schotsman heeft er de katholieke geloofsleer op nagevlooid. En ja! In 1980 heeft de Romeinse Congregatie voor de Geloofsleer reeds verwezen naar de plicht om de proportionaliteit te onderzoeken van de mogelijke kosten van medische interventies. De tijd dat het gedaan zal zijn met dictators en koningen die onbeperkt aan de beademingsapparatuur liggen is dus in zicht.

Voor marxistisch geïnspireerde lezers (misschien zijn die er wel bij het Davidsfonds dat deze bundel uitbrengt) is er nog de bijdrage van Toon Vandevelde over arbeid en zelfrealisatie. Even wordt hierin de anthropologische klok geluid en is de bijbel ook niet ver weg. Vandevelde poneert b.v. dat in de Tuin van Eden de mens wel degelijk moest werken, wat geruststellend klinkt, maar dat na de zondeval pas een vloek op de arbeid ging rusten, wat ons minder dankbaar moet stemmen,

ook al ligt die arbeidsethos weer aan de basis van de economische ontwikkeling. Het arbeidsproces weerspiegelt het goddelijk scheppingsproces. Na een lange omweg komt Vandevelde uiteindelijk bij de essentie: we moeten de werkloosheid bestrijden. Daartoe bekijkt hij in het kort tien recepten van werkloosheidsbestijding, gaande van de keynesiaanse vraagstimulering tot de neo-liberale loonkostenverlaging. Het zijn meteen ook zeer lezenswaardige bladzijden die kunnen dienen tot het opzetten van een politiek debat, want Vandevelde wijst telkens ook op de zwakheden van elk van de tien recepten (of geboden?).

André Mommen

Bertrand de Clercq e.a. *De burger en zijn staat*, Leuven, Davidsfonds, 1998, 133 blz.

De onredelijke kiezers

De verkiezingsanalyse is de laatste decennia tot het koninginnestuk van de klassieke politicologie geworden. Met de langzame afkalving van het verzuilde stemgedrag is dat evident. Commerciële bureaus die de partijstrategen adviseren en electorale strategieën helpen opstellen concurreren in deze kringen met wat de door de staat gesponsorde universitaire onderzoeksploegen vermogen aan het licht te brengen. Soms zijn de onderzoeken van de adviesbureaus interessanter dan die van de officiële wetenschappelijke onderzoeksinstellingen, omdat ze tevens actoren in het hele gebeuren zijn. Maar ze publiceren zelden hun bevindingen. De officiële onderzoeksinstellingen beweren hoogwaardig wetenschappelijk onderzoek af te leveren dat vooral duur is en imponeert door cijferreeksen. Maar aan de andere kant worden de wetenschappelijke centra ook weer met meer geld bedeeld om dieper te graven naar de achtergronden van het stemgedrag. Vandaar dat steeds meer achtergrondstudies verschijnen over het kiesgedrag in Vlaanderen (de doorbraak van het Vlaams Blok is daar niet vreemd aan!). Zo is er nu de recente pioniersstudie over de politieke opvattingen van de Vlamingen bij de verkiezingen van 21 mei 1995. We hebben hier te maken met een studie gebaseerd op een steekproef via een zogenaamde "paneldesign" met een gestandaardiseerde vragenlijst waarbij de onderzochten direct benaderd werden door de onderzoekers. Dat is van belang, daar een dergelijke methode hoogwaardiger resultaten garandeert

dan een vluchtig telefoontje op een willekeurig moment naar een willekeurige persoon. Deze methode kost ook zeer veel geld en wordt door de commerciële bureaus derhalve meestal niet zo maar toegepast.

Verkiezingsonderzoek is meer dan alleen maar de fluctuaties in het kiesgedrag registreren. Ernstig kiesonderzoek peilt immers ook naar de motivaties en hun determinanten bij het maken van een politieke keuze. Er zijn ook de onderliggende economische, sociale en culturele determinanten die het keuzegedrag bepalen. Reeds in de jaren dertig waren die criteria door Harold D. Lasswell in de Verenigde Staten geformuleerd en ze worden in deze studie door de Belgische politicologen nog altijd *grosso modo* gehanteerd: inkomen, geslacht, leeftijd, kerkelijk lidmaatschap en opleiding. Voorts worden nog drie factoren in het analytisch model betrokken: utilitair individualisme, politiek wantrouwen en politiek fatsoen. Alle variabelen samen zouden dan de uitkomst van het stemgedrag opleveren. Als we de verschillende politieke partijen nemen, dan blijkt dat we veel van die onderzoeksresultaten en bevindingen al konden voorspellen. Katholieken stemmen bij voorkeur op de CVP. Extreem wantrouwige kiezers zijn oververtegenwoordigd bij het Vlaams Blok. De SP is de partij van de pensioentrekkers. De VLD is de partij van de individualisten en de egoïsten en daarin dus de tegenpool van Agalev. Veel open deuren worden derhalve ingetrapt. Maar wat geeft het?

Dit boek bevat toch nog een aantal zeer interessante deelstudies, o.a. van Ann Carton over de actie "stem vrouw". Over de vrouw in de politiek wordt pas de laatste jaren aardig wat gepubliceerd. Daarbij is het nuttig te weten dat pas sinds 1948 het algemeen vrouwenstemrecht is ingevoerd en dat vele decennia lang de aanwezigheid van de vrouw in de politiek geel op die van de klassieke bloempot op tafel. Daar zal nu verandering in komen als er meer vrouwen op verkiesbare plaatsen zullen komen of de eerste opvolgingsplaatsen zullen bezetten op de lijsten. De joker is in handen van de vrouwen zelf, mag men besluiten. Die vrouwen hebben nl. nog altijd de voorkeurstem op zak om meer vrouwen te doen verkiezen dan er op de zogenaamde "verkiesbare plaatsen" staan. Dan moeten ze wel op vrouwen stemmen en niet op mannen. Er blijkt nu dat vooral kiezers van Agalev zich het meeste tot dit stemgedrag laten "verleiden" en die van de VLD

en die van het Blok het minste! Beide partijen zijn toevallig ook tegen elke vorm van positieve discriminatie van vrouwen in de politiek.

Ook de geest van het Vlaams Blok zweeft over deze studie. Waarom heeft het Blok de laatste jaren zo fors gescoord? De vrijzinnigen zitten hier met een levensgroot ei. Vooral kerkelijk ongebonden kiezers brengen hun stem nogal bovenmatig uit op het Vlaams Blok, terwijl men precies van hen zou verwachten dat ze de duisternis hadden verlaten om een stem op de krachten van de Verlichting uit te brengen. De analytische oplossing in deze (het ei van Columbus dus) is een splitsing aan te brengen tussen de "echte" vrijzinnigen enerzijds en de "ongelovigen" anderzijds. Het Blok scoort vooral onder de laatste groep van "afvallige katholieken", niet onder de "echte" vrijzinnigen, stellen Anton Derks en Kris Deschouwer in hun bijdrage over dit thema. Alleen: wat is een "echte" vrijzinnige en waaraan herken je dat specimen? Aan de lidmaatschapskaart van het Humanistisch Verbond of aan het bezoeken aan de loge? Misschien aan zijn of haar opleiding en inkomenspositie. Allicht is de doorsnee "ongelovige" kiezer van het Blok dan een lager opgeleide, weinig kansrijke persoon van autochtone afkomst en doet het "ongeloof" er minder toe dan men denkt.

Een andere leuk thema voor politicologen is het meten van de politieke kennis van de kiezers. Politieke belangstelling vertaalt zich immers ook in politieke kennis en omgekeerd. Mondige staatsburgers moeten beide bezitten. Dan pas kunnen ze bewust kiezen en heeft meedoen aan de verkiezingen pas echt zin. Maar wie eenmaal hierover aan het bevragen slaat, moet erkennen dat het met de parate politieke kennis zeer bedroevend is gesteld. Wie weet de namen van de politici bij de juiste politieke partijen te plakken of de namen van alle ministers op te dreunen? Wie heeft al van Happart gehoord? In hun bijdrage over dit onderwerp doen Bart Maddens en Wilfried Dewachter echter alsof deze feitenkennis dan ook een indicator is voor "politieke onderlegdheid". Allicht, maar een kiezer kent wellicht beter zijn favoriete politici dan de anderen. Ook de media dragen bij aan de "bekendheid" van een politicus. Wie alleen naar de eigen zender voor het eigen volk kijkt zal niet weten wie Nothomb is. Tenzij die een "vlaamsvijandige"

daad stelt. Dit soort politieke vaardigheden moet men dus sterk relativeren.

Sommige bijdragen zijn vooral informatief en soms zelfs provocerend omdat ze tegen de gangbare opvattingen ingaan. Het artikel van Lieven De Winter bij voorbeeld over de (etno)territoriale identiteit leert ons dat het gevoel van "Belg-zijn" domineert in Vlaanderen. Slechts een kwart van de Vlaamse bevolking kiest voor "Vlaming-zijn". De Vlaamsvoelendheid zou de laatste decennia zelfs fors zijn afgenomen. Ten minste als we de opiniepeilingen mogen geloven. Vlaanderen als een non-issue? Vergeet het maar, want gevoelens worden ook door politici gekweekt als het ze zo uitkomt.

André Mommen

Marc Swyngedouw, Jaak Billiet, Ann Carton en Roeland Beerten (red.), *De onredelijke kiezers. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen. Verkiezingen van 21 mei 1995*, Leuven/Amersfoort: Acco, 260 blz. 895 frank.

Democratie. Legitimiteit. Nieuwe politieke cultuur

Het debat over de nieuwe politieke cultuur heeft na de Witte Mars in 1996 geleid tot veel journalistieke en andere instantboeken, maar voorlopig tot weinig academische reflectie. Een eerste aanzet daartoe wordt nu geleverd door een congresbundel onder redactie van de Leuvense hoogleraar in de bestuurskunde Rudolf Maes. De bijdragen aan het colloquium "Democratie-Legitimiteit-Nieuwe Politieke Cultuur" van 23 mei 1997 betreffen dan ook duidelijke vragen over de maakbaarheid van de politieke cultuur, de relatie tussen burger-parlement-regering, de cumul van mandaten, de depolitisering van de administratie en nog enkele hete hangijzers. In de bundel werd ook plaats ingeruimd voor een verslag van een tweetal panelgesprekken met politici van alle Vlaamse politieke partijen, óók het Vlaams Blok. Natuurlijke stonden de organisatoren van het Leuvense colloquium voor de onaangename taak om enige thematische orde aan te brengen. Dat viel niet mee. Ten eerste spreekt men al snel over een Vlaamse politieke werkelijkheid die structureel in de Belgische werkelijkheid is ingebouwd. De politieke cultuur in beide landsdelen (om van Brussel nog maar te zwijgen) is verschillend. Het

politieke landschap is er ook telkens anders geproportioneerd. De issues hebben er andere accenten en doelen. De burgers reageren er anders op uitdagingen. Kortom, geen geringe opdracht. Uiteindelijk viel in de behandeling van de thema's vooral de nadruk op de Vlaamse realiteit. Met uiteraard de aanwezigheid van het Vlaams Blok op de politieke achtergrond.

Een sleutelbegrip in de analyse is het concept "politieke cultuur". Als men echter over "nieuwe" en "oude politieke cultuur" praat, dan is het nuttig te weten wat dat concept "politieke cultuur" zoal inhoudt. Dat is in de politieke discussie en in de waan van de dag allerminst helder. In deze congresbundel vallen de samenstellers dan maar gemakshalve terug op de politicologische klassieker van Almond en Verba, *The Civic Culture* uit 1963. In dit boek wordt gesteld dat de democratie maar optimaal kan functioneren als de burgers en de politici zich reeds een *democratische* politieke cultuur hebben eigengemaakt. Als dat op de Belgische werkelijkheid wordt geprojecteerd, dan merken we meteen een discrepantie: hier wordt de politieke cultuur vooral beperkt tot de gedragingen en attitudes van de politici en niet uitgebreid tot die van de burgers. Een tweede punt is dat in België institutioneel niet alle optimale voorwaarden beschikbaar zijn om die democratische cultuur te versterken. Het kiesstelsel zelf zorgt bij voorbeeld al voor een kloof tussen politici en burgers. Want wat dat betreft scoort België slecht met een nogal dispaaraat systeem van diverse kiesstelsels voor de diverse parlementen en gemeenteraden.

De kern van het debat over de (nieuwe) politieke cultuur wordt evenwel uitgemaakt door de relatie tussen parlement en regering en de manier waarop de parlementaire macht gevestigd is en de rol die de politieke partijen daarbij spelen. De voorstanders van een nieuwe politieke cultuur, zo constateert Wilfried Dewachter, propageren in werkelijkheid een terugkeer naar het orthodoxe parlementarisme. Aanvankelijk was de burgerlijke democratie een "partijloze" democratie met parlementsleden die optraden als verkozenen van de kiezers en als vertegenwoordigers van de "natie". Door de opkomst van de sterke politieke partijen verschoof het overwicht van de kiezers en hun gekozenen naar de politieke partijen en de partijleiders en de door hen gemaakte regeringen. De beslissingen worden dus niet meer in het parlement door de volksvertegenwoordigers genomen, maar door partijcenacls die alles op voorhand bekokstoven en voor hun beslissingen enkel nog maar op zoek hoeven te gaan naar een legi-

timerende goedkeuring aangeleverd door de partijgangers/parlementsleden in de parlementen. Het is immers ook via deze cenakels dat de belangrijke conflicten tussen de belangengroepen en de ideologische stromingen worden gepacificeerd. Een menselijke factor komt er nog bij, want geen enkel individueel parlementslid kan nog alle materies overzien. Dat dwingt tot coalitievorming van parlementsleden in politieke fracties. De partijpolitiek in dit verband is dus een noodzakelijk gegeven onder de noemer "eenheid maakt macht". De paradox is nu: hoe kan dat parlement zijn democratische capaciteit verhogen zonder in een lachwekkende schertsvertoning te vervallen?

Een andere paradox is dat de politieke besluitvorming in België al vele decennia lang tekenen van verlammingverschijnselen vertoont. Er zijn de politieke partijen die de besluitvorming kunnen blokkeren of uitstellen. Onderhands wordt echter wel een en ander geregeld, waardoor de ondoorzichtigheid toeneemt. De nieuwe politieke cultuur zou dat ook moeten verhelpen. Maar hoe? Niet door de partijvoorzitters op het probleem af te sturen, zoals nu al ten overvloede is gebleken. Als we dit alles overschouwen dan wordt het pas duidelijk dat praten over een nieuwe politieke cultuur een hachelijke zaak is en dat het moeilijk zal zijn over alles een consensus te verwerven, ook al omdat men, om iets te veranderen in de politieke structuur, eerst overeenstemming moet bereiken over de nieuwe machtsverdeling. Dat de discussie over de nieuwe politieke cultuur met de verkiezingen in zicht is ingezakt, geeft al aan dat oude praktijken hardnekkiger zijn dan vernieuwingswensen. Men speelt in het zicht van de verkiezingen liever in op de oude zekerheden, men pakt uit met de oude stemmentrekkers en vertrouwt erop dat de bui na verloop van tijd wel zal overwaaien.

Is de politieke cultuur dan nog wel maakbaar of veranderbaar? En als die maakbaarheid bestaat, waar begint men dan het eerste mee? Over de eerste vraag kan wel een principieel debat worden gevoerd, doch uiteindelijk moet men toch uitkomen bij een maakbare politieke cultuur, omdat elke collectieve regeling op een consensus is gebouwd, ook al is de ideologische bodem eronder liberaal. De tweede vraag moet door gespeeld worden naar de politiek en vertaald worden in regelingen die de instellingen moeten hervormen. Depolitisering van de instellingen zou

bij voorbeeld zo een hervormingsvoorstel kunnen zijn, omdat een dergelijke verandering zowel raakt aan de politieke cultuur als aan de institutionele vormgeving ervan.

Wat dat laatste betreft is het artikel van Annie Hondeghem over de zin en de onzin van de politisering van de overheidsdiensten en van het gerecht erg informatief. De praktijk van de politieke benoemingen wordt immers in de wandeling beschouwd als de oorzaak van de disfunctionerende gerechtsinstellingen en overheidsdiensten. Een eerste punt is dat in België steeds een grote discrepantie is geweest tussen de officiële doctrine van de administratie en de feitelijke werkelijkheid. In theorie is er geen politisering van de benoemingen, want het statuut van Camu uit 1937 gaat uit van een weberiaanse neutraliteit van het ambtenarenapparaat. Een tweede punt is dat de politieke benoemingen passen binnen de feitelijke opvattingen van hetgeen als "democratisch" wordt ervaren: de politieke benoemingen zouden moeten leiden tot een proportionaliteit van de vertegenwoordigde politieke gezindten in de administratie. Dat leidt echter tot een ongerijmdheid: als de politieke gezindheid en niet de geschiktheid de doorslag vormt voor een benoeming in de magistratuur, dan roept men moedwillig allerlei ellende over zich heen, want politieke benoemingen moeten ook de controle van de partijen over de overheid garanderen. Door de politieke benoemingen werden elkaar tegenwerkende diensten en apparaten volgens partijpolitieke kleur in het leven geroepen. Vele maatregelen om paal en perk te stellen aan deze praktijken waren tot mislukken gedoemd, omdat er geen consensus bestond over het handhaven van de depolitiseringsregels. De achterpoortjes werden steeds open gezet om eigen aanhangers het staatsapparaat binnen te loodsen. Het argument luidde dan dat de overheid soepel moet kunnen reageren op vragen en noden van de samenleving en dat men dus ook buiten het statuut om mensen moet kunnen in dienst nemen. Dat was in het verleden de deur open zetten voor ongebreideld cliëntelisme.

Men kan zich dan de vraag stellen waarom er geen volksopstand gebeurt tegen deze wanpraktijken. Het antwoord is simpel. We kunnen verwijzen naar de politieke cultuur. De meeste burgers protesteren niet als ze via de achterpoortjes een voordeel kunnen binnenhalen en zijn alleen moreel verontwaardigd als een ander voorkruipt

in de rij of sommige politici wat al te opzichtig hun zakken vullen. De meeste politici voldoen graag aan dit verwachtingspatroon waarin ze de rol van sociale dienstbetoner kunnen spelen, want cliëntelisme levert een vaste kiesaanhang op. Depolitisering zal mislukken zolang het cliëntelisme bestaat. Dat cliëntelisme zal blijven voortwoekeren zolang de band tussen verkozene en kiezer een post-feodaal karakter (een ruilverhouding van het verstrekken van wederzijdse gunsten in een vertrouwensverhouding) behoudt. Maar dan hebben we het hier niet meer over een "cultuur", maar al snel over een "verhouding van maatschappelijke en politieke praktijken" die inherent is aan de manier waarop de relaties tussen de sociale klassen, hun politieke actoren en de staatsfuncties in België vorm en inhoud hebben gekregen. De verzuiling is daarom het belangrijkste element van de politieke bovenbouw geworden. De zuilen zijn immers de articulatie van die post-feodale ruilmechanismen die de relatie tussen de "burger" en de "politiek" regelen, waardoor de "burgers" zich geen "burgers" meer voelen maar wel horigen van de zuil die in hun geesten verschijnt als een post-feodale grootgrondbezitter. Het klinkt dus paradoxaal, maar het "emancipatoire" offensief van de zuilen na de Eerste Wereldoorlog bestendigde in de praktijk de laat-feodale politieke attitudes van de lagere sociale klassen als cliënten van de notabelen, ook nadat die vervangen werden door leden van zuilorganisaties. Het is een verschijnsel dat een veel diepere analyse verdient dan de bestuurskundige invalshoek waarmee dat in dit boek wordt gepresenteerd. Te meer daar precies het neo-liberale offensief van Verhofstadt het staatsburgerschap tot speerpunt van de kritiek op de welvaartsstaat heeft gekozen. De "Partij van de Burger" is immers ook de "Partij tegen de Zuilen".

André Mommen

Rudolf Maes (red.) *Democratie. Legitimiteit. Nieuwe politieke cultuur*, Leuven/Amersfoort, Acco, 1997, 144 blz., 750 frank.

Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting 1998

Het *Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting* is met de aflevering van 1998 al aan zijn zevende editie toe. Het is uitgegroeid tot een referentiewerk, met een goede mix van algemene overzichten,

studies van deelterreinen, opiniërende bijdragen en grafieken. Wie de dikke turf doorworstelt weet alleszins hoever het maatschappelijk debat staat, wat een niet geringe bijdrage is tot de democratisering van de discussie, want wie heeft tijd en middelen om alle publicaties verspreid over universiteiten en instituten te volgen?

Nieuw in deze aflevering is dat er naast kwantitatieve studies meer ruimte is voor kwalitatieve onderzoeken, waarbij gepeild wordt naar de ervaringen van armen om er conclusies uit te trekken voor het beleid. Maar ze bevat ook als vanouds prangende cijfers. Zo leren we dat in ons land 40.000 kinderen leven in gezinnen die afhangen van het bestaansminimum (27.888 Fr per gezin) (41). Meer dan een kwart van de Vlaamse kinderen maakte tussen 1992 en 1995 deel uit van een huishouden waarin de gedachte leefde dat er onvoldoende inkomen was (49).

In een eerste deel, *Geografie en geologie van de armoede*, wordt een inventaris gemaakt van de situatie met ondermeer een bijdrage van Kristel Driessens over het kwalitatief onderzoek naar armoede. In deel 2, *Domeinen van armoede*, worden specifieke terreinen bekeken: inkomen en schulden, arbeid, onderwijs, wonen, gezondheid, justitie, cultuur. Deel 3 neemt het beleid onder de loep, waarbij het Vlaamse Gewest betere punten krijgt dan de federale regering, omdat op Vlaams vlak tenminste stappen gezet zijn in het opzetten van een instrumentarium voor armoedebestrijding. In deel 4 worden meer opiniërende stukken verzameld, van Dirk Geldof, Jos Berghman, Luc Notredame, Fons Leroy, Bea Cantillon, Ive Marx, Caroline Gijssels, Barbara Tan, Henk Meert en Christian Kesteloot. Uiteraard zijn de benaderingen niet altijd gelijklopend, maar het vraagt wel een inspanning om dat eruit te halen. Misschien zou het de levendigheid en leesbaarheid ten goede komen indien auteurs uitdrukkelijker met elkaar in debat gingen.

Sociale uitsluiting

Ten gronde is het begrip "sociale uitsluiting" als "nieuwe sociale kwestie" dubbelzinnig. Het suggereert mensen die "uitgesloten" worden uit een overigens gezonde samenleving, en die door een specifieke benadering opnieuw "aansluiting" moeten vinden. Daartegenover staat het "oude" begrip "uitbuiting", dat het verschijnsel van grootschalige armoede verbindt met een tegenstelling in het hart van de maatschappij zelf. Het lijkt natuurlijk te spreken over een "nieuwe sociale kwestie" omdat het opduiken van de massa-

werkloosheid in de tweede helft van de jaren '70 een nieuw verschijnsel was voor onze generaties, en op den duur een specifieke sociale laag heeft doen aangroeien die een reeks handicaps cumuleert (onderwijs, huisvesting, arbeidsmarkt...). De scheiding tussen werkloosheid en generatiearmoede wordt in de loop der jaren minder, zoals het heen en weer pendelen tussen RVA en OCMW illustreert: via artikel 80 worden werklozen uitgesloten en komen bij het OCMW terecht; via artikel 60 krijgen klanten van het OCMW via sociale tewerkstelling weer recht op werkloosheidsuitkeringen. Het is zeker nuttig de armoede en uitsluiting als specifieke kwestie te onderzoeken. Maar men mag niet vergeten dat elke oplossing onmogelijk is zolang het probleem van de massawerkloosheid niet is opgelost door ieder recht te geven op een volwaardige job en een volwaardig inkomen. De nadruk op armoede mag bv de strijd voor een algemene vermindering van de arbeidsduur niet "uitsluiten". De band tussen uitsluiting en algemene maatschappelijke evolutie wordt door het Jaarboek gelukkig gemaakt, al springt hij er niet altijd even duidelijk uit, en zitten de verschillende auteurs (uiteraard) niet allemaal op dezelfde golflengte.

Toestand

Hoe is het met de armoede in ons land gesteld? Per slot van rekening is het alweer enkele jaren geleden dat armoedebestrijding tot prioriteit werd verheven. Of moest de nieuwe politieke interesse voor de armoede vooral dienen om de sociale zekerheid om te vormen tot een minimumstelsel? Concrete armoedebestrijding blijkt in ieder geval nog steeds een virtuele realiteit. "Nochtans moeten we vaststellen dat, door dik en dun, een aanzienlijk deel van de bevolking in armoede leeft" (34). "Het bestaansminimum werd de voorbije jaren evenwel enkel maar geïndexeerd, waardoor de bestaansminimumtrekkers hun inkomenspositie zien verzwakken en de kloof ten aanzien van de andere inkomens toeneemt" (39). "Hoe onvolkomen de indicator ook is, een onafgebroken stijging (van het aantal bestaansminimumtrekkers) gedurende acht jaar kan niet anders dan verontrustend worden genoemd" (45). "De toestand (in Brussel) is niet aan verbetering toe" (63). "De verschillen tussen hun eisen (van de armenorganisaties) en het gevoerd beleid blijven evenwel groot" (80). "Er is

dus blijkbaar geen sprake van een reële daling (van de werkloosheid), wel van een daling in de stijging" (100). "De belangrijkste vaststelling is dat de deelname van jongeren uit lagere sociale categorieën aan het hoger onderwijs beduidend onder die van hun leeftijdgenoten uit hogere sociale categorieën blijft" (122). "Opvallend is dat de huurprijzen sinds 1985 het sterkst stegen voor de slechtste woningen en (dus) voor de lage inkomens" (139). "Opmerkelijk is dat de financiële drempel (in de gezondheidszorg) aan belang wint" (152). Enz.

Vooroordelen

Onvermijdelijk botsen we ook in deze publicatie op de vooroordelen die aan onze universiteiten gemeengoed lijken geworden, en die daarom zondermeer geponeerd kunnen worden, zonder enige vorm van bewijs. Zo lezen we herhaaldelijk dat de hoge loonkosten werkloosheid veroorzaken: omdat de arbeiders te duur zijn investeren de patroons in machines.

We doen een voorstel: we huren een Boeing 707, en steken enkele honderden academici in een vliegtuig richting Zuid-Korea, waar de loonkost aanzienlijk onder de onze ligt. Zij bezoeken daar, naar keuze, een staalbedrijf, een autofabriek of een atelier voor consumentenelectronica. Indien niet blijkt dat, dankzij de lage loonkost, de productie in Zuid-Korea nog artisaan verloopt, zonder hoogtechnologische productieinstallaties, ondertekenen de academici ter plaatse een verklaring dat zij nooit meer zullen schrijven dat de loonkosten verantwoordelijk zijn voor de uitstoot van arbeid. De "uitstoot van arbeid" wordt niet gedreven door de hoge lonen, tenzij men denkt aan het herinvoeren van knechten en meiden in PWA-statuten en Smetbanen.

Wat heeft dat met dit Jaarboek te maken? Zeer veel. Daadwerkelijke strijd tegen de armoede vereist immers maatregelen zoals een drastische vermindering van de arbeidsduur en grote openbare investeringen in maatschappelijk herstel. Wie de "concurrentiekracht" van onze bedrijven als grens van het haalbare ziet, deinst terug voor dergelijke maatregelen en veroordeelt zichzelf tot prutsen in de marge. Die sfeer vinden we dikwijls terug in dit Jaarboek 1998, dat weliswaar meer doorwrocht is dan de eerste editie acht jaar geleden, maar minder elan heeft in het vooruitschrijven van mobiliserende perspectieven. In de inlei-

ding wordt uitdrukkelijk gepleit voor “kleine stappen”, waarbij uit het oog verloren wordt dat ook “kleine stappen” in de verkeerde richting kunnen gaan.

In de besluiten wordt sterker de nadruk gelegd op het globale beeld. Zo lezen we: “De toegenomen beleidsaandacht betekent echter niet dat de toestand van de armen automatisch verbeterde of dat de armoede en sociale uitsluiting afnamem. Het streven naar een grotere sociale cohesie in de westerse maatschappijen wordt immers voortdurend doorkruist en ten dele overheerst door sociaal-economische globalisering. Tegen deze achtergrond dringt de marktlogica door in steeds meer maatschappelijke domeinen. Competitiviteit groeit uit tot een nieuw maatschappelijk credo, de sociale gevolgen ervan blijven buiten het blikveld. (...) Blijft het beleid niet achter bij deze maatschappelijke ontwikkelingen? Deze indruk wordt nog versterkt door de beperkte reikwijdte en de techniciteit van sommige maatregelen, die zich te zeer richten op het directe en curatieve armoedebeleid en onvoldoende preventief ingrijpen” (309). “Een armoedebeleid blijft onmachtig wanneer het niet samengaat met een herverdelingsbeleid, dat alle lagen van de bevolking (erbij) betreft” (311).

Vermelden we tenslotte nog dat dit Jaarboek ook een interessant hoofdstuk bevat over de sociale uiteengroei van Noord en Zuid in ons land.

Frank Slegers

J. Vranken, D. Geldof, G. Van Menxel, Armoede en Sociale Uitsluiting, Jaarboek 1998, Leuven/Amersfoort: ACCO, 1998, 394 p.

Eerst optellen, dan delen

Met hun *Eerst optellen, dan delen* hebben Ron Lesthaeghe, Wim Meeusen en Klaus Vandewalle een ambitieuze doelstelling: de band bestuderen, in België, tussen demografie, economie, overheidsfinanciën en sociale zekerheid, en daar beleidsconclusies uit trekken. Het boek staat dan ook vol met grafieken en tabellen, maar laat uiteindelijk toch een onbevredigende indruk.

Het thema is zeker interessant en actueel. Het boek geeft op de verschillende domeinen een overzicht van de grote cijfers en tendenzen, en een stand van zaken van het onderzoek. Maar veel nieuws leren we niet. Soms zijn de gegevens betwistbaar. Is het juist dat de laagste lonen in de

privésector lager liggen dan in de openbare diensten? (102) Gespecialiseerde ambtenaren zoals brievenbestellers (wandelende postkantoren) worden zeer slecht betaald. In de openbare diensten bestaan zelfs nog barema's onder het wettelijk minimumloon, zodat de ambtenaren tot dat wettelijk minimumloon moeten worden bijbetaald. Ook het verhaal over het ontstaan van de overheidsschuld is betwistbaar (139). De factoren die de auteurs opsommen (budgettair beleid, crisis, indexmechanisme, enz) spelen in het beste geval een ondergeschikte rol. Sinds de omslag van het economisch klimaat halfweg de jaren '70 waren de intrestlasten op de overheidsschuld elk jaar, zonder één uitzondering, voor meer dan de helft verantwoordelijk voor het overheidstekort, en dus voor de aangroei van de overheidsschuld. De belangrijkste oorzaak van de schuld is met andere woorden de overheidsschuld zelf, die al voor de economische crisis in België groot was, en dus een hoge weerslag ondervond van de hoge intrestvoeten van de jaren '80.

Generatiekloof

Belangrijker is dat de auteurs zelden of nooit de platgetreden paden verlaten. Ze komen tot een aantal beleidsconclusies die zonder meer het verkiezingsplatform van Jean-Luc Dehaene zouden kunnen vormen. Op zichzelf is dat laatste geen bezwaar, maar jammer is wel dat de auteurs nergens alternatieve pistes onderzoeken, al was het maar om aan te tonen dat deze alternatieve pistes niet deugen.

Het (demografisch) uitgangspunt van de studie is de vergrijzing en ontgroening van de bevolking. Aangezien er in verhouding meer gepensioneerden zullen zijn, zal ook de pensioenlast in verhouding stijgen. Aangezien de beschikbare financiële middelen beperkt zijn, zal het geld beschikbaar voor de jeugd (“socialisatiekosten” zoals kinderbijslag, onderwijs, enz) in verhouding dalen. We krijgen dus een generatieconflict. “En toch zijn het de jongeren die met hun opleiding en vaardigheden straks in staat moeten zijn de kosten van de veroudering te betalen” (88). “Lang voor de vergrijzingsgolf eraan komt heeft een ongelijkmatig, om niet te zeggen onevenwichtig, beleid van kostenbeheersing t.a.v. de diverse sectoren van de sociale uitgaven ertoe geleid dat de globale uitgaven steeds verder verschuiven ten voordele van de ouderen” (90). Het gevolg: “Een compleet onevenwichtige leeftijdsverdeling en een éénrichtingsverkeer in “intergenerationele” transfert-

systemen ondergraven de legitimiteit ervan in de ogen van de jongere generaties" (108).

Eerste bedenking: is het echt zo dat de jongeren vervelend gaan doen als de "pensioenlast" te groot wordt? Als ik in mijn eigen huiskring kijk kan ik mij moeilijk voorstellen dat Tim bezwaren zal hebben tegen het pensioen van "den bompa"... Niet alle mensen hebben kinderen, maar kinderen hebben in de regel ouders.

Tweede bedenking: is het echt zo dat er een *beperkte* financiële pot is waaruit geput moet worden, zowel voor de pensioenen als voor onderwijs? Is de pot beperkt? Zoniet, wat blijft er dan over van die "last" van de vergrijzing?

Ieder jaar stijgt immers de productiviteit, dus ieder jaar is een *kleinere* groep actieven voldoende om de "last" van meer inactieven te dragen. Men is zelfs verplicht de gemiddelde duur van activiteit te verminderen, om de maatschappelijk noodzakelijke activiteit over alle potentieel actieven te kunnen blijven verdelen. Men kan het anders formuleren: ieder jaar stijgt het BBP (in principe kan de samenleving steeds een afweging maken tussen meer vrije tijd of meer productie), dus de beschikbare maatschappelijke rijkdom. De samenleving is rijk genoeg om de "last" van vele extra gepensioneerden te dragen. Maar daarvoor zal een herverdeling van de beschikbare rijkdom noodzakelijk zijn, niet tussen de generaties, maar tussen de sociale klassen of, wat hetzelfde is, naar andere maatschappelijke prioriteiten.

Voorstellen zoals een vermogensbelasting, waar het ACV campagne voor voert, hebben we in het boek echter niet teruggevonden. Grafieken over de vermogensverdeling staan er niet in. De enige rijken die worden aangepakt zijn de "hoge pensioenen" van 100.000 Fr (194)!

Daarmee is meteen aangegeven binnen welke horizonten dit onderzoek opgesloten zit. Dan komt men onvermijdelijk tot vragen zoals: moeten we de gepensioneerden aanpakken, of verder bezuinigen op het onderwijs? Erg wetenschappelijk is deze benadering niet.

Het doet me denken aan een discussie die ik onlangs hoorde tussen pendelaars die moesten staan op een overvolle trein Antwerpen-Brussel. Zegt de ene: "Ze zouden ieder om beurt moeten laten zitten." Antwoordt de andere: "Ze zouden zitplaatsen moeten hebben voor iedereen." Wat me trof was dat de eerste pendelaar de schaarse zitplaatsen zodanig als een fataliteit hadden geïnterioriseerd, dat hij een oplossing enkel maar

kon zien als een strijd tussen de pendelaars om de schaarse zitplaatsen. Iets dergelijks overkomt de auteurs van dit boek.

Verhogen pensioenleeftijd?

De inspiratie van de auteurs wordt duidelijker naarmate het boek vordert. Het centrale voorstel van de auteurs om de last van de "vergrijzing" op te vangen is het verhogen van de pensioenleeftijd. Op die manier krijgen we inderdaad minder gepensioneerden (schaf het pensioen af, en er zijn er helemaal geen meer). Het probleem is dat deze mensen zich dan opnieuw op de arbeidsmarkt begeven, die al vijftig jaar gekenmerkt wordt door aanhoudende massawerkloosheid. Wordt het probleem zo niet eenvoudigweg verplaatst, want de verhouding actieven/inactieven verandert niet? Toch niet, want werklozen zijn goedkoper dan gepensioneerden. Een gepensioneerde werd ook nog nooit uit het pensioenstelsel uitgesloten. De auteurs zetten nog een stap verder: om de kost van de werkloosheid te drukken moet de activiteitsgraad van de bevolking opgedreven worden door het massaal uitbreiden van de deeltijdse arbeid (191). Zo is de cirkel rond! De onvermijdelijke vermindering van de arbeidsduur, weggedrukt door de verhoging van de pensioenleeftijd, komt weer om het hoekje kijken, maar in de vorm van sterk gedegradeerde loon- en arbeidsvoorwaarden.

Het boek staat bol van de ideologische vooroordelen, die op geen enkele manier worden hard gemaakt. "De gezondheidszorg is evenwel geen open markt waar de consument vrij kan kiezen en vergelijken. Bovendien wordt het leeuwenaandeel van de kosten met publieke middelen gefinancierd. Een optimale allocatie is hierdoor (sic) zo goed als afwezig (...)" (106). "België is één van de meest open landen ter wereld, en haar economie kan bijgevolg slechts gezond zijn en blijven indien haar *internationale concurrentiepositie* gevrijwaard blijft" (109). "Er zijn weliswaar enige lichtpunten: (...) de aangekondigde economische herleving onder invloed van het tot stand komen van de EMU" (189). Enz.

Concurrentiekracht

Eerder reeds stelde Wim Meeusen dat de Belgische concurrentiekracht vooral afhangt van de kwaliteit van het exportproduct, innovatie, e.d.

eerder dan van de loonkosten. Het pleidooi voor een hogere pensioenleeftijd (minder uitstoot van ervaren arbeidskrachten) enerzijds, en meer investeringen in onderwijs, opleiding en wetenschappelijk onderzoek anderzijds, sluit hierbij aan. De auteurs blijven echter opgesloten in het concurrentiedenken: wat als ook onze concurrenten de kwaliteit van hun productengamma opdrijven? Zo komen we in kafkaïaanse toestanden terecht: betere opleiding, hogere productiviteit, steeds gesofisticeerder consumptiegoederen, en tegelijk... steeds langer werken, minder geld voor pensioenen, flexibiliteit, deeltijdse arbeid, loonmatiging...

Deze paradox kan slechts opgelost worden indien men gans de samenleving in beeld brengt, en ook de ongelijke verdeling van vermogens, rijkdom en macht in rekening brengt.

Op den duur heb je de aanpak van dit boek wel door. Als op bladzijde 191 gepleit wordt voor alternatieve financiering van de sociale zekerheid via indirecte in plaats van via directe belastingen, dan weet je dat op bladzijde 192 ervoor zal worden gepleit de indirecte belastingen uit de index te halen.

Een laatste voorbeeld: de extra-legale pensioenen. Zowel in het kapitalisatie- als in het repartitiestelsel zijn het de toekomstige generaties jongeren die de "last" van de vergrijzing zullen moeten dragen (men gaat vandaag geen eten invriezen voor de toekomstige generaties, of hun kleren vandaag al produceren). Alleen het mechanisme is anders: in het kapitalisatiestelsel zullen de toekomstige gepensioneerden hun pensioen putten uit financiële instrumenten (aandelen, obligaties) die gevoed worden door de winsten van de ondernemingen; in het repartitiestelsel dragen de ondernemingen af via sociale bijdragen, en krijgen de gepensioneerden hun pensioen via de sociale zekerheid. De keuze voor het één of het ander systeem heeft dus niets te maken met de vraag welke generatie de last draagt, maar alles met de vraag welke mechanismen de pensioenen reguleren (de omvang van de winsten in het eerste geval, de omvang van de loonmassa in het tweede).

De auteurs kiezen voor het systeem met de drie pijlers zoals dat de facto aan het groeien is (wettelijk pensioen, bedrijfspensioen, individueel pensioensparen). Hoe komen de auteurs tot die keuze? Door vast te stellen dat de tweede pijler reeds bestaat, en dat dus "de verdelende rechtvaardigheid gebiedt dat de mogelijkheden geboden door een tweede pijler zouden uitgebreid worden tot de rest van de werknemers in de

private sector", en door vast te stellen dat de derde pijler nodig is, want gezien de risico's met het wettelijk pensioen is "elk individueel gespannen vangnet nuttig". Dat dit alles "de inkomensongelijkheid in de groep der gepensioneerden fataal op de spits zal drijven" moeten we er dan maar bijnemen (190). In plaats van wetenschappelijk te onderzoeken welk pensioenstelsel maatschappelijk optimaal is, hanteren de auteurs het platte argument dat de private pensioenen nu eenmaal in opmars zijn, zodat men zich daar dus maar beter kan bij neerleggen. Drie bladzijden verder wordt dan gepleit om de hoogste *wettelijke* pensioenen af te romen!

Als er in de samenleving geld is voor de tweede en de derde peiler, waarom vindt men dan geen geld om via het wettelijk pensioen aan iedereen een verworven levensstandaard te waarborgen? De "inkomensongelijkheid" die de auteurs erbij nemen is daar zeker niet vreemd aan. De tweede en derde pensioenpijler worden bovendien uit gemeenschapsmiddelen fiscaal gesubsidieerd. Het pleidooi van de auteurs de derde pijler "niet fiscaal te ontmoedigen" (190) is bepaald hypocriet. We hebben niet overdreven wanneer we stelden dat Dehaene dit boek als verkiezingsplatform zou kunnen gebruiken. De reden is niet dat de auteurs Dehaene lippendienst willen bewijzen, maar wel dat zij dezelfde beperkte horizon delen met Dehaene. Voor wie een archetypisch voorbeeld zoekt van een rooms-rood of sociaal-democratisch vertoog binnen de krijtlijnen getrokken door het neoliberalisme, is dit boek een echte aanrader.

Frank Slegers

R. Lesthaeghe, W. Meeusen, K. Vandewalle, Eerst optellen, dan delen, Leuven/Apeldoorn: Garant, 1998, 212 p.

De ideologie van de markt

Er waart een nieuw spook door Europa en dat is het spook van de markt. Die indruk doet men op uit de bundel die wetenschappers van de Vrije Universiteit van Amsterdam hebben samengesteld over de ideologie van de markt. Let wel: zij gaan ervan uit dat de markt niet alleen een concreet verschijnsel is maar ook als ideologie verpakt op de markt verschijnt. Er is "markt" en "marktwerking" en als we de ideologen daarvan mogen geloven, dan zal door meer marktwerking de economische groei toenemen, de werkloosheid dalen

en de totale som van het geluk der individuen uiteraard ook toenemen. In een inleidend artikel gaan Thomése en Quarles van Ufford die werking van de markt na en ontdekken snel dat de marktwerking mondiaal toeneemt als gevolg van de globalisering en dat de concurrentie tussen bedrijven en individuen is toegenomen, wat tot grotere individualisering en autonomie van het individu heeft geleid. Maar aan de andere kant duikt de markt ook op als een metafoor en wordt het begrip (verkeerd) gebruikt om instellingen op te heffen of te hervormen volgens "marktconforme criteria". Kortom, aan het concept van de maakbare samenleving wordt nu geraakt. Privatiseringen zouden leiden tot verhoogde doelmatigheid en lagere kosten. De consument staat steeds meer centraal en de collectiviteit wordt als een hinderpaal ervaren. Plompverloren duikt in dit discours dan het begrip "civil society" op. Niet ten onrechte plaatsen beide inleiders vraagtekens bij dit containerbegrip. Niet de staat, maar de "civil society" moet nu de problemen oplossen. De hamvraag is echter welke rol de markt en de marktwerking binnen de samenleving dan concreet moet spelen. Daarop wil deze bundel een aantal antwoorden formuleren.

Merkwaardig is echter dat in dit boek geen duidelijke lijn wordt getrokken, maar dat men zich aan het gezegde van de "honderd bloemen" heeft willen houden. Dat komt doordat er ook lieden uit de (politieke) praktijk hun zegje mogen doen. Dat zijn Thijs Wöltgens voor de PvdA en Cees Klop voor het CDA. We weten allemaal dat sommige sociaal-democraten, zeker die van het type Wöltgens, geloven in de maakbare samenleving en dat ze dus de staat een belangrijke rol blijven toedichten in economie en maatschappij, terwijl de christen-democraten liever de nadruk leggen op het "subsidiariteitsprincipe" waarbij de zuilorganisaties in belangrijke mate als monopolisten in de plaats treden van de staat. Als er dan in beide visies een rol is weggelegd voor vraag en aanbod, dan kunnen die elkaar ontmoeten daar waar de staat optreedt als de verdeler van de middelen en het toekennen van het monopolie. Daarvoor dus zijn collectieve maatregelen nodig. Over dat principe strijd niemand, wel over de mate van financiering van de welvaartsstaat. Bij de liberalen is dat anders. Hier moet de markt optreden als verdelende instantie en daarom moeten de (staats)monopolies verdwijnen ten faveure van met elkaar concurrerende marktpartijen voor het

verwerven van marktaandeelen in de financiering en de verdeling van de middelen. Dat zijn wél liberale abstracties, beweren zowel Wöltgens en Klop, want ook hier bij marktwerking zal de staat regulerend moeten optreden om chaos te voorkomen en monopolies te verbieden. Wöltgens: "De meeste markten hebben monopolioïde trekken." Fundamenteel is dan of men de markt een geschikt instrument vindt voor de ordening van de samenleving. In het betoog van Klop komt eerst de moraal en de menselijke waardigheid, daarna pas de op de markt gebaseerde vooropgestelde efficiëntie. De menselijke waardigheid wordt niet altijd gediend door de liberale economie, stelt Klop. Klop wil daarom de markt beperken tot die ruiltransacties waarbij de menselijke waardigheid niet bedreigd wordt. De "goede markt" staat hier tegenover de "markt zonder grenzen". Maar waar komt in Nederland dan die populariteit van de markt vandaan? Volgens Klop is dat een mode die in de hand werd gewerkt door het politieke onvermogen om corrigerend op te treden tegen de stroperigheid van de overspannen verzorgingsstaat. Volgens Klop heeft de PvdA onder premier Kok echter liberale remedies toegepast om de staatsfinanciën te beheersen, niet om de menselijke waarden te verdedigen. Klop: "Het oprukken van het ongeclausuleerde marktmodel is geen noodlot dat ons overkomt, maar een keuze die gemaakt wordt door politieke meerderheden, die hun morele interpretatie van de werkelijkheid laten domineren over andere interpretaties." Het is een opmerkelijk links pleidooi voor een maakbare samenleving. Het normatieve getob van de economen valt in deze bundel ook op. Zo wijst Michiel Keyzer op de normatieve geladenheid waarmee economen de laatste jaren begrippen als "rigiditeit" en "flexibiliteit" hanteren. Er is ook de draak van de "onzichtbare hand" die de maximale vrijheid legitimeert. In de media wordt vaak gesmeten met succesverhalen die allemaal op deze ideologische begrippen gebouwd zijn. China zette haar rigide centrale planning overboord, en ziet, een economische mirakel geschiedt. Is dat zo? Leidt liberalisering en deregulering automatisch tot economische groei of zijn er nog andere factoren in het spel? Het is met die vragen voor ogen dat in de andere bijdragen geargumenteed wordt over de relatie tussen markt en staat die wel eens hardnekkiger zou kunnen zijn dan men vandaag wil erkennen. De ontwikkeling van het kapitalis-

me blijkt immers afhankelijk te zijn geweest van de staatsvorming. Tegelijk ontwikkelt zich ook het internationale systeem. Herman van der Wusten: "De nationale staat, als territorium voor culturele en politieke eenheden, is in de geschiedenis een goede behuizing gebleken voor markteconomieën. Eerder dan een hindernis voor globalisering, is de nationale staat aldus bezien een belangrijke voorwaarde voor de globalisering van de markt."

De meeste andere bijdragen in deze bundel dalen af naar het concrete Nederlandse niveau, waarbij Wim Dik het heeft over de privatisering van (zijn eigen) Nederlandse PTT en Max van den Berg over de invloed van de markt op de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking. Deze laatste bijdrage is interessant omdat deze sociaal-democratische auteur de rol van de NGO's opvoert als actoren die de partners in het Zuiden aanmoedigen om in de markt te overleven. Maar er is ook nog het oude vertrouwde bedrijfsleven dat een belangrijke viool bespeelt in het concert. Van den Berg ziet tenslotte de drie partijen, overheid, NGO's en bedrijfsleven ieder hun bijdrage leveren aan de armoedebestrijding. Maar hoe? Dat hangt dan weer van de locatie af. In Zuid-Afrika ziet hij de tripartite wél optreden, in Birma alleen de NGO's. De auteur schrijft vooral in naam van zijn eigen winkel (NOVIB) en dat is te merken aan dit halfslachtig verhaal. Van den Berg: "Ook in de marktsector ontwikkelingssamenwerking moeten investeringen rendabel zijn. Criterium voor dat rendement is dan niet of je je geld terugverdient, maar of je met die investeringen een grotere onafhankelijkheid van je doelgroep hebt bereikt." Dat laatste hangt uitsluitend van de vraag af of de investeringen wel degelijk bedoeld zijn om tot duurzame groei te komen of niet. De meeste projecten zijn dat nooit geweest en ook vandaag is daar weinig aan veranderd. Veel ontwikkelingshulp is nog altijd "voorwaardelijk", dus in het voordeel van de "donor". Daarover praat Van den Berg echter niet.

André Mommen

Philip Quarles van Ufford, Fleur Thomése en Bertjan Verbeek (red.) *De ideologie van de markt. De koopman tussen staat en burger*. Bussum, Uitgeverij Coutinho, 1998, 192 blz. (distributie EPO).

Minderhedenbeleid in Oost-Europa

Door de val van de Muur is de nationale minderhedenproblematiek in Oost- en Centraal Europa weer voor het voetlicht getreden. Er is natuurlijk ex-Joegoslavië waar de etnische geest definitief uit de fles kwam, maar er is ook het minder in de actualiteit tredende probleem van de vele Hongaarse minderheden in de buurlanden van Hongarije en van de Russische minderheden in de Baltische staten, in Oekraïne en Centraal-Azië. En dan maken we nog geen melding van de Turkse minderheid in Bulgarije of de Albanen buiten Albanië. Onder het communistische regime werden de minderheden, indien die al een probleem waren, politiek vakkundig binnen de communistische nationaliteitenpolitiek, met culturele en eventueel met politieke rechten gehouden. Vaderlijke Stalin had daarvan ooit de grondslag gelegd. Toen de democratisering kwam opzetten politiseerden de etnische breuklijnen zich haast automatisch en de aanwezigheid van kalashnikovgeweren was in de meeste gevallen voldoende voor een aardig Balkan-brandje. Maar hoe nu verder?

In mei 1997 organiseerde het Instituut voor Europees Beleid van Katlijn Malfliet hierover een internationale conferentie waarvan de bijdragen nu zijn gepubliceerd. De hoofdbrok van de bijdragen handelt over de Hongaren in de naburige landen en over de Russische minderheden buiten Rusland. Het vergelijkingsmateriaal is derhalve interessant, want hier gaat het duidelijk om een klein land als Hongarije dat zich voor de opdracht geplaatst ziet om de culturele rechten van de Hongaren die niet op het eigen grondgebied leven te behartigen, terwijl het probleem van de Russen buiten Rusland te maken heeft met een relatie van ex-supermogenheid met kleine ex-staten van de vroegere Sovjet-Unie. De meeste Russen wonen in die randstaten sinds een vrij recente datum en zijn daar gaan wonen toen vanuit Moskou nog de regie werd gevoerd. In de meeste gevallen gaat het hier dan om "kolonisten" of ingevoerde arbeidskrachten ten behoeve van de toenmalige nieuwe industrieën. De autochtone bevolking bleef gewoon boer en de lokale elites wisten zich beschermd door de federale structuren en door de minderhedenpolitiek. Voor de Hongaren was de toestand totaal anders. In 1918 had Hongarije samen met Oostenrijk de oorlog verloren en was het vroegere Hongaarse grondgebied geamputeerd geworden om een Groot-Tsjechoslowakije, een Groot-Roemenië en Groot-Joegoslavië op de been te helpen. Wat

overbleef was een Klein-Hongarije waarvan de etnisch homogeniteit onbetwistbaar was, maar waarvan de landsgrenzen zeker niet door de meeste Hongaren erkend werd. Zeker de nationalisten hebben sindsdien dat Klein-Hongarije verfoeid en gestreefd naar het herstel van Groot-Hongarije. De grootste fout die ze begingen was om destijds hun kar aan die van Hitler te hangen. Met als resultaat dat na 1945 Hongarije terugkeerde naar de grenzen van 1920. Tot daar de Hongaarse toestand.

De meeste Hongaren buiten Hongarije wonen in Slowakije (600.000) en in Roemenië (ongeveer 2 miljoen). Opties voor de regering in Boedapest waren om ofwel die gebieden waar de Hongaren in de meerderheid waren weer te doen aansluiten bij Hongarije, of om de desbetreffende buurlanden te vragen of te dwingen om die gebieden politieke autonomie te verlenen of om ze cultureel onder controle te brengen van Boedapest. Dat werd door beide buurlanden afgewezen. Boedapest was dus veroordeeld om via bilaterale verdragen te pogen de culturele rechten (vooral m.b.t. de Hongaarse scholen) van de Hongaren te beschermen. Met Roemenië is dat gelukt. Slowakije ligt nog op vele punten in de praktijk dwars. Maar er is goede hoop dat na de val van Meciar de relaties met Bratislava weldra aanzienlijk zullen verbeteren, al dient men in het oog te houden dat door het aan de macht komen van de rechtse liberalen in samenwerking met de kleine rechtse partijen in Boedapest er daar weer een meer nationalistische koers wordt gevaren.

Voor Rusland liggen de kaarten anders. Moskou wenst haar nationale minderheden buiten de grenzen ook met militaire aanwezigheid te beschermen. Dat dit niet meer zo lukt, geeft de frustratielijns duidelijk weer als Moskou gaat praten over haar militaire rol in het "nabije buitenland" en vooral de uitbreiding van de NAVO als een vijandige Westerse daad ziet. Maar Moskou heeft ook bondgenoten in het Westen. Immers, als de twee kleine Baltische staten Estland en Letland nogal discriminerend optreden tegen hun grote Russische minderheid, dan leggen ze tevens een hypotheek op hun kansen om ooit lid te mogen worden van de EU. Hetzelfde geldt voor de achterstelling van de Hongaren in Slowakije en Roemenië.

Uiteraard, veel hangt in deze af van de regeringen die in Boedapest en Moskou aan de macht zijn. Bij een nationalistische machtsovername in Mos-

kou zou het wel eens kunnen gaan stuiven aan de landsgrenzen en zouden de generaals in de verleiding kunnen komen om het verloren gewaande gebied te "heroveren". Zhirinovskij en generaal Lebed zouden wat dat betreft voor de politieke hulptroepen kunnen zorgen. In Boedapest ligt men evenwel nog vast op een pro-EU en pro-NAVO koers en men ziet ook niet goed in hoe verzwakt nationalistisch rechts een agressieve buitenlandse politiek zou kunnen ontwikkelen. Onder de vorige regering van Gyula Horn is verstandig gekozen voor een grote mate van samenwerking met de buurlanden.

Over al deze aspecten wordt uitvoerig geschreven door een aantal deskundigen uit zowel het Westen als het Oosten. Voor de specialist in deze materie staan er niet zo veel nieuwe feiten of inzichten in. De meeste bijdragen zijn ook erg beknopt en moeten zich dus tot wat hoofdpunten beperken. Wel duidelijk is, dat de rol van het Westen in het stabiliseren van Centraal- en ook Oost-Europa steeds groter is geworden en dat dit niet alleen verloopt via de militaire arm (NAVO), maar ook via economische en culturele samenwerking. De kleine staten "binnenhalen" in "Europa" lijkt ten andere veel gemakkelijker te zijn dan Rusland te paaien. Trouwens, iedereen weet dat de breuklijn tussen Rusland en West-Europa allerm minst gerepareerd is, en dat die de neiging heeft zichtbaarder te worden naarmate de NAVO op aandrang van Washington opschuift naar het Oosten.

André Mommen

Katlijn Malfliet en Ria Laenen (red.), *Minority Policy in Central and Eastern Europe: The Link Between Domestic Policy, Foreign Policy and European Integration*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, Instituut voor Europees Beleid, 205 blz., 1195 frank (verspreiding Garant Leuven/Apeldoorn).

De Onbekende Lenin

Sinds de dood van Lenin in 1924 (nu drie kwart eeuw geleden) werden de ideeën van Lenin in de Sovjet-Unie steeds als een staatszaak beschouwd. Polemieken tussen politieke tendenzen binnen de Communistische Partij van de Sovjetunie of tussen verschillende Communistische Partijen van

socialistische landen gingen tot eind 1991 (het jaar dat de Sovjet-Unie is uiteenviel) steeds gepaard met een discussie over "de ware Lenin". Voor elke politieke draai, of die nu de buitenlandse politiek, de landbouw of (zoals onder Gorbatsjov) een democratisering van het staatsapparaat betrof, gingen de in het Marxisme-Leninisme gespecialiseerde wetenschappers op zoek naar gepaste passages in Lenins werken. Men ging ervan uit dat dergelijke discussies over "de ware Lenin" het Leninisme verrijkten en de eeuwige actualiteit van zijn leer illustreerden. De titel die Richard Pipes voor deze uitgave gekozen heeft, *De onbekende Lenin*, past nog in deze traditie, alhoewel de Sovjetunie en zijn leidende partij allang verdwenen zijn. Deze keer gaat het evenwel niet over een "ware, maar onbekende Lenin" die als maatstaf voor de enig juiste politiek wordt gebruikt, maar over een historisch personage over wiens negatieve karaktereigenschappen de historicus een oordeel velt.

Het oordeel is streng: Lenin komt volgens Pipes uit de documenten voor als een misantroop, behept met een politieagentenmentaliteit. Hij terroriseerde zijn tegenstanders om ze te kunnen domineren en voerde een politiek die getuigde van zijn minachting voor het gewone Russische volk. Het feit dat deze documenten onder het Sovjet-regime niet mochten verschijnen, is niet uitsluitend te wijten aan het feit ze de persoonlijkheid van Lenin in een ongunstig daglicht stellen. Uit sommige documenten blijkt dat Lenin erop uit was om gewelddadige bewegingen in het Westen of in de kolonies te steunen. Deze activiteiten spraken gedeeltelijk de officiële Sovjet-doctrine tegen, wat ruimschoots verklaart waarom deze documenten niet gepubliceerd konden worden.

De documenten zelf zijn interessant en werpen inderdaad een ander licht op bepaalde historische gebeurtenissen, zoals de invasie van Polen in 1920 of de conferentie van Genua. Ze documenteren op een directe wijze de verwachtingen die Lenin in bepaalde periodes koesterde t.o.v. een revolutie in het Westen. De vraag is echter of de titel van het boek wel gerechtvaardigd is. Kan men wel van een Lenin spreken die ons tot nu toe onbekend was? De betekenis die de uitgever aan de documenten toeschrijft ("... de onthullingen zijn onthutsend. Het geheime archief schetst Lenins ware aard") zijn volgens mij overdreven. De titel zal zeker de verkoop van het boek verhogen ("spraakmakend en ontmaskerend" staat er op de achterflap), maar de lezer die hier een nieuw

beeld van Lenin zou verwachten, riskeert ontgoocheld te worden.

De uitgever kondigt het nawoord van Patrick Stouthuysen aan als een "herpotretering" van Lenin op basis van deze nieuwe gegevens. Dit gaat eveneens veel te ver. Pipes en Stouthuysen zetten zelf een domper op het enthousiasme van de uitgever. Pipes schrijft dat de documenten het "vertrouwde beeld" van Lenin versterken. De interpretatie die Pipes in de inleiding van dit boek geeft over de persoonlijkheid van Lenin berust immers niet op de documenten die hij geeft. De meeste stellingen hierover had hij trouwens al in zijn vorige publicaties geformuleerd, waar Stouthuysen in het nawoord trouwens naar verwijst. Of Lenin een misantroop was, die een louter abstracte liefde voor de arbeidersklasse koesterde, laat zich trouwens niet uit deze of andere documenten aflezen maar berust op stellingen die ons al lang bekend zijn en die voor discussie vatbaar blijven. De hier gepubliceerde documenten spreken niet voor zichzelf. Om twee voorbeelden te nemen: hier komen brieven en instructies voor, waarin Lenin de noodzaak van terreur bepleit. Opstandige boeren die in de zomer van 1918 in de provincie Penza in opstand waren gekomen, moesten worden opgehangen (Lenin benadrukt dat er "niet minder dan honderd" mogen zijn), en wel zo "dat in een omtrek van honderd verst de mensen zullen zien, beven, weten, schreeuwen: ze wurgen de koelak-afpersers and zullen ze blijven wurgen.... Vind een paar echt harde mensen.". Dergelijke uitspraken wijzen erop dat Lenin de klassenstrijd als een oorlog beschouwde waar humanitaire regels geen rol mochten spelen. Het onderscheid tussen soldaten en burgers, dat in het oorlogsrecht een belangrijke rol speelt, gold niet voor de terreur van de klassenstrijd: de "honderd bekende koelakken, rijkelui, afpersers" die Lenin wil laten ophangen zijn uiteraard geen militairen maar burgers. Tussen klassenstrijd en terreur maakte Lenin daarom evenmin een principieel onderscheid.

Wanneer Pipes hieruit afleidt dat dergelijke uitspraken herinneringen oproepen aan Djengiz Khan en Timoer Lenk, geeft hij echter blijk van een ahistorische lectuur van Lenin. Wat hij vergeet, zijn de talloze brieven en documenten van Lenin, waarin hij zijn afschuw voor de eerste wereldoorlog en zelfs een zekere sympathie tegenover pacifisten tot uiting brengt. Volgens Lenin was de klassenstrijd immers de enige legitieme vorm van oorlogsvoering, waarbij gerust terreur te pas kon komen, terwijl een oorlog tussen volkeren die de arbeidersklasse verdeelde voor

Lenin moreel en politiek onaanvaardbaar was. De steun die de meeste Europese sociaal-democraten in 1914 aan de oorlogsinspanningen van hun regering gaven, beschouwde hij als de grootste ontgoocheling van zijn leven. Deze radicale veroordeling van de klassieke (en "normale") vorm van oorlogsvoering en zijn legitimering van terreur hebben beiden een duidelijke morele en politiek grondslag. Die motivatie komt niet overeen met die van Djengiz Khan of Timoer Lenk enkele eeuwen terug. Het komt er voor een historicus op aan om dergelijke verschillen te belichten. In oktober 1921 stuurt Lenin de volgende instructie naar het Provinciaal Directoraat Brandstoffen van Tsaritsyn: "Het volgende moet urgent worden afgeleverd in Bakoe aan het adres van de vertegenwoordiger van de Raad van Arbeid en Defensie bij de irrigatiewerken in Moegan, kameraad Bogdatjev, Directoraat voor Watertransport van de SSR Azerbaidzjan: 1. 10.594 houtblokken van 4-5 versjok x 13 arsjin - 10.594 stuks, 2. 1815 planken van 1 _ versjok x 13 arsjin... Stuur verslag van de uitvoering naar de Raad van Arbeid en Defensie." Lenin tekende deze brief in zijn hoedanigheid van voorzitter van deze Raad van Arbeid en Defensie. Volgens Pipes toont deze brief aan dat Lenin "heerste over zijn enorme rijk als een privé-domein, waarbij hij verre provincies de ene dag beval houtblokken te verschepen die tot op de centimeter nauwkeurig gespecificeerd waren". Volgens Patrick Stouthuysen, die een nawoord tot dit boek schreef, bleek "zelfs het houttransport niet aan Lenins alziend oog" te ontsnappen. Stouthuysen schrijft verder: "Dit zegt eigenlijk alles, zowel over de hoogmoed, als over de tragiek van de revolutie. Lenin geloofde vermoedelijk oprecht in een nieuwe samenleving waar arbeiders en boeren het voor het zeggen zouden hebben. Maar Lenin was er net zozeer van overtuigd dat, als het van die arbeiders en boeren afhing, zo'n samenleving er nooit zou komen. En dus moest een verlichte voorhoede de leiding nemen, de revolutie maken en vorm geven aan die nieuwe samenleving, desnoods tot de afmetingen van de planken toe. In dat verhaal van die planken ligt de toekomst van de Sovjetunie besloten..."

Een kritiek op de hoogmoed van Lenin of op zijn theorie van de voorhoedepartij die als het ware een monopolie bezat op de kennis van de geschiedenis en op alle revolutionaire activiteiten is zeker terecht. Een kritische interpretatie van

het Leninisme zal het zeker niet moeilijk hebben om hiervoor de nodige argumenten te vinden. Men kan zich echter afvragen of dit alles (volgens Stouthuysen de hele Sovjet-geschiedenis) wel uit een dergelijke brief af te leiden valt. Het is waarschijnlijker dat de ene of de andere functionaris uit Bakoe in Azerbaidzjan deze planken voor een bepaald project erg nodig had en bij de Raad van Arbeid en Defensie daarvoor een zeker gehoor vond. In ieder geval voldoende gehoor om de voorzitter van de Raad van Arbeid en Defensie te overtuigen om onder deze vraag zijn eigen handtekening te plaatsen. De handtekening van Lenin was immers werkzamer dan die van een anonieme functionaris. Met hoogmoed of tragiek heeft dit niets te maken. Met planeconomie evenmin. Op het ogenblik dat Lenin deze brief schrijft, had men in Sovjet-Rusland sinds enkele maanden de Nieuwe Economische Politiek (NEP) ingevoerd, waarbij men de markt weer heel wat vrijheid gaf. Een reële planeconomie, waar ministeries in Moskou inderdaad gingen bepalen wat voor producten de fabrieken in heel het land moesten leveren, werd pas in 1929 ingevoerd. Deze brief van Lenin uit 1921 illustreert slechts de toenmalige administratieve en economische ontredde- ring van Sovjet-Rusland en de waarde die dergelijke planken toen konden hebben. Bruno Coppieters

Richard Pipes, De Onbekende Lenin, Antwerpen/Amsterdam: Balans-Icarus, 1998.

Prinses Lilian

Hoewel we zo langzamerhand vrij goed ingelicht geraken over de Koningskwestie, bleek er in het verleden nauwelijks enige (wetenschappelijke) belangstelling voor de rol die Prinses Lilian hierin heeft gespeeld. De Limburgse historicus Evrard Raskin heeft in deze lancune willen voorzien. Raskin motiveert zijn studie door te verwijzen naar hetgeen de Brusselse ULB historicus Jean Stengers al vaker heeft gesteld, nl. dat zonder het nogal onverwachte en controversiële huwelijk van Leopold III met Lilian Baels er misschien geen Koningskwestie was geweest.

Waar ging het nu allemaal om? Even de aanloop vermelden. In 1935 was Koningin Astrid in Zwitserland bij een ongeval om het leven gekomen en

was Leopold III dus weduwnaar geworden. De dood van Astrid werd ook gezien als een “martelaarschap” in een periode dat het land in de greep van grote buitenlandse spanningen verkeerde en de economische crisis velen in de ellende stortte. Het leed van de Koning was dus ook het leed van heel het Volk. In 1940 kwam dan de klap. Grotendeels als gevolg van de heilloze neutraliteitspolitiek waarvan Leopold III zo niet de uitvinder, dan toch de verdediger was geweest, werd België in mei 1940 genadeloos onder de voet gelopen. Tegen beter weten in wilde Leopold III dat het Belgische leger snel capituleerde omdat de toestand onhoudbaar was geworden. Tevens weigerde hij om zijn regering mee naar Frankrijk te volgen of over te steken naar Engeland. Leopold III liet zich op het kasteel van Laken “gevangen” zetten, terwijl het gros van het Belgisch leger naar de kampen in Duitsland werd afgevoerd.

Zolang Leopold III de mythe van de eenzame gevangene in Laken kon ophouden, was er nog niets aan de hand. Hij deelde immers het lot van zijn soldaten. Dat hij inmiddels in het geheim plezierreisjes naar de hoeren in Parijs maakte en ook op skivakantie in Oostenrijk ging, hoefde die mythe van de lijdende koning niet te bederven. Rapporten vertellen immers dat het goedgelovige volk in de deugdzame of masochistische weduwnaar annex gevangene geloofde. Toen kwam de ontzuivering. Op zondag 7 december 1941 liet Kardinaal Van Roey vanaf de kansel in alle kerken een brief voorlezen waarin verteld werd dat Leopold III de dag voordien in het huwelijk was getreden met Mejuffrouw Baels, “een dochter uit een zeer eerbare familie”. En ook liet hij weten dat reeds op 11 september van het zelfde jaar het kerkelijk huwelijk door hemzelf was ingezegend. Consternatie alom. Velen voelden zich in hun hemd gezet door een weduwnaar-gevangene die in alle comfort bleek te leven. Want toen daarna ook nog bekend werd dat zijn vrouw al snel een kind verwachtte, kon men enkel nog maar spotten. Leopold en Lilian waren dus om een zwangerschap te maskeren zogenaamd al op 11 september 1941 getrouwd. Tot daar was iedereen geloofde in tegenstelling tot wat door een kleine schare “leopoldisten” verdedigd werd over het scenario van het kerkelijk en het burgerlijk huwelijk.

Raskin wil echter bewijzen dat Leopold en Lilian wel degelijk op 11 september 1941 in Laken voor de Kerk zijn getrouwd. Dat is opmerkelijk. Hij adopteert het “leopoldistisch” standpunt. Zijn er dan kerkelijke bronnen die zijn stelling kunnen bevestigen? Neen, want alle kerkelijke registers

zwijgen daarover. Met het parochieregister van Laken voorop. Ook Mechelen heeft nooit willen zwaaien met een document.

Indien Leopold dan reeds op 11 september 1941 kerkelijk huwde, waarom beging hij dan die dwaasheid? Raskin komt met het relaas van een “mogelijke” strijd tussen de twee geliefden en Lilians familie over een huwelijk. Leopold zou hebben toegegeven om meer rust te hebben. Een eerste probleem is waarom Leopold, die allesbehalve een sul was, geen gemakkelijker oplossing dan het huwelijk kon vinden? Raskin meent te weten dat Leopold aan de mooie Lilian verslaafd was geraakt. Zij begon hem te domineren. Raskin wijst ook op het feit dat Leopold III na de militaire nederlaag bijna in een depressie was weggezonden. Ene Lilian Baels was daarom op aanraden van Koningin Elisabeth vanuit Frankrijk naar Laken overgekomen om voor hem te zorgen.

Leopolds tijdgenoten hebben altijd een directe relatie gelegd tussen het officiële huwelijktijdstip (6 december 1941) en de geboortedatum van hun beider zoon Alexander (18 juli 1942). Lilian was op haar officiële huwelijksdag zwanger. Om dat minder fraaie gegeven te repareren diende de kerkelijke inzegening van 11 september 1941 later als een mooi excuus te gelden. Lilian was tenminste na het kerkelijk huwelijk zwanger geraakt. Of er wel ooit een kerkelijk huwelijk heeft plaats gevonden, is een bijkomende kwestie. In elk geval niet op 11 september 1941. Kardinaal Van Roey verschijnt op het toneel als degene die zich leent voor de huwelijksstruc: een kerkelijk huwelijk op 11 september 1941 en een burgerlijk op 6 december 1941. Van Roey dacht dat de gelovigen hem in dit huwelijksbedrog blindelings zouden volgen. Dat was dom. Van Roey moest voortaan blijven liegen over die 11 september 1941, ook toen het verhaal van de zwangerschap aan het licht was gekomen.

Raskin wil bewijzen dat het kerkelijk huwelijk op 11 september wel degelijk had plaats gevonden. Daar slaagt hij evenwel niet in. Ten eerste is er nog altijd geen kerkelijk document gevonden waaruit blijkt dat Leopold en Lilian op die dag voor de kerk zijn getrouwd. Ten tweede zijn er geen getuigen van het gebeuren, tenzij de belanghebbenden zelf uiteraard. Raskin beweert dat twee getuigen wel degelijk de aanwezigheid van de Kardinaal op die dag in Laken hebben bevestigd. Helaas, maar die twee getuigenissen komen uit de tweede of derde hand. Ze hebben alles van horen zeggen en hun bronnen zijn inmiddels overleden en hebben ook nooit onder ede getuigd. Voor iemand als Raskin die ook advocaat

is geweest, is dat een opmerkelijke uitglijder. Ten derde, mogelijk is Van Roey op 11 september 1941 wel degelijk op Laken geweest, maar misschien niet om een huwelijk in te zegenen. Ten vierde is het merkwaardig dat het hele personeel van Laken verbaasd was toen het samengeroepen werd op 6 december 1941 om te vernemen dat Leopold en Lilian even tevoren voor de wet getrouwd waren. Men had geen huwelijk verwacht. Men wist ook niet dat op 11 september 1941 reeds een kerkelijk huwelijk was ingezegend. Dat laatste is opmerkelijk: het geheim van de prinses werd drie maanden lang wat te goed bewaard in een klein paleis waar iedereen met iedereen sprak.

Raskin stuurt daarna aan op een drama. Indien Leopold III en Lilian op 11 september 1941 inderdaad "kerkelijk" zijn getrouwd, dan hadden beiden de Grondwet overtreden. Leopold wist dat, maar deed het toch. Waarom? Allicht dacht hij dit later ooit te kunnen gladstrijken. Het kerkelijk huwelijk kon geheim blijven met de hulp van de Kerk. Ook de Kardinaal vond dat in dit geval met een gevangen koning een kerkelijk huwelijk alleen best kon. Maar de boosaardige Lilian was daar al snel niet meer mee tevreden. Ze wilde koningin worden. Het geheime kerkelijk huwelijk was daarvoor een obstakel. Ze had er nu alle belang bij om Leopold tot een burgerlijk huwelijk te pressen. Leopold moest dan de juridische problemen maar zien op te lossen. Een kind kon de zaak bespoedigen? Allicht! En de Kardinaal? Die zou haar wel zegenen en voorts alles met de mantel der liefde bedekken. Als het gezin maar katholiek zou blijven! Ettelijke ad hoc argumenten konden Lilian van pas komen tegen Leopolds halstarrigheid. Een burgerlijk huwelijk zou Leopold verlossen van veel poespas in eigen huis. Zijn drie kinderen die hij bij Astrid had, zouden publiekelijk een nieuwe "moeder" krijgen. Politieke bezwaren konden een trouwpartij niet verhinderen. België was bezet, de regering zat in Londen en Hitler was bezig met het winnen van de oorlog. Leopold dacht allicht in de Nieuwe Orde nog een rolletje te kunnen spelen en dan kon Lilian daarin best meelopen, omdat zij enkele nazi's van het zuiverste water had leren kennen. Deze redenering klinkt aardig, maar er kleven ettelijke bezwaren aan. Zo rest uiteraard de vraag waarom Leopold III zo aan de Kardinaal plakte en hem daarna tot medeplichtige maakte? Hij had ook met Lilian kunnen trouwen zonder Van

Roey lastig te moeten vallen. Een kleine prelaat had in alle stilte zijn zegen kunnen geven en verdwijnen, als het toch maar was om het katholieke geweten van de schoonfamilie te sussen. Raskin geeft hier geen antwoord op. Kleine prelaten zijn niet aan hem besteed. De grote prelaten wel. Van Roey domineerde het Belgisch katholicisme en moest zich dus wel bemoeien met wie in Laken iets te betekenen had. Een Te Deum zonder Van Roey was ondenkbaar. Daarbij was Leopold III geneigd om, meer dan zijn voorgangers, aan te pappen met de Kardinaal. Zeker in de bezettingsperiode had dat grote voordelen. Maar dat betekent nog niet dat Van Roey al op 11 september 1941 ook het kerkelijk huwelijk heeft ingezegend. Het gezonde verstand in deze gebiedt iedereen ook te overwegen of de Kardinaal in deze affaire niet de gevangene van zijn eigen leugens was geworden.

Een ander probleem is dat Raskin gaandeweg van Lilian een heks maakt. Misschien was ze een boosaardige schoonmoeder? Ze was voortdurend bezig met te intrigeren tegen de medewerkers van haar man of tegen de meeste politici van wie ze dacht dat zij haar ambities in de weg stonden. Ze poogde later haar eigen kinderen naar voren te schuiven. Ze gaf allicht ook veel geld uit aan luxe. Haar familie was ook al van een verdacht allooi. Grootvader Baels was een hardwerkende ondernemer in de Oostendse viswereld, grootmoeder van vaders kant een ongeletterde volkswrouw (viswijf dus). Haar vader was een omhooggevallen fat die er uit zag als een Franse charmeur (ooit had een Fransman zijn bijdrage geleverd aan de familie Baels) en die met een notabele dochter uit de Vlaamse provincie was getrouwd. Daarbij waren haar ouders verfranste Vlamingen die hun kinderen poogden te lanceren in de hogere kringen. Het tastbare resultaat daarvan was uiteindelijk de assepoester die met de koning trouwde. Raskin zet deze aspecten nogal erg dik in de verf. Met enig leedvermaak, zo lijkt het. Want uiteindelijk raakte de familie Baels een beetje in de versukkeling. En dat zal de lezer weten. Dochters boven de eigen stand uithuwelijken lukte vader Harry Baels niet altijd. Hij bleef dus met enkele meisjes zitten. In 1940 was de provinciegouverneur (van West-Vlaanderen) Harry Baels ontslagen wegens verlaten van zijn functie in oorlogstijd. Een zoon werd later veroordeeld als vaandvluchtige. Met de vishandel ging het ook bergafwaarts. Het donkerste punt in deze periode is

tenslotte dat de Coburger door Lilian Baels te huwen zijn troon verloor.

België leerde daarna te leven met de garnalen-prinses. In 1960 werd ze met haar man verbannen naar het kasteel van Argenteuil en weldra kwam ze daar nauwelijks nog weg. Met haar huwelijk liep het bijna slecht af. Met haar kinderen en stiefkinderen leeft ze (nog?) in onmin. Lilian deensteerde weg als een *non-person* toen de roddelpers haar te oud begon te vinden en vooral in Paola een sappigere brok vond. Sic transit...

Dit is het eerste boek dat een beeld geeft over de jeugdjaren en de eerste decennia van het huwelijksleven van Lilian. Voor een volledige biografie is het nog te vroeg. Ondanks deze kanttekeningen is Raskin er niet op alle punten in geslaagd om de lezer te gerieven. Er staan wat herhalingen in de hoofdstukken. Veel hangt aan elkaar met gepyschologiseer of met wat getuigen wisten te vertellen. Het wemelt van de foutieve data in dit boek. De auteur laat zich ook verleiden tot nogal populaire beedspraak. Van Lilian maakt hij snel een boze heks. Of hij alleen maar de afkeurende getuigenissen heeft laten voorgaan, is onduidelijk. Het boek gaat uit als het bekende nachtkarsje, met weinig of geen aandacht voor het feit dat zowel Lilian als Leopold nogal neurotisch naar een nuttige invulling voor hun leven hebben gezocht toen eenmaal het sprookje uit was. Men zocht het in exotische reizen, tropische vissen en meer van dat fraais. Lilian meende na de hartoperatie van haar zoon in de medische liefdadigheid haar hartstocht kwijt te kunnen. Het werd door de meesten van meesmuilende commentaar voorzien en nauwelijks gesteund door politici en media. Iedereen was van plan om het koppel van Argenteuil snel te vergeten. En dat was ook het beste voor iedereen.

André Mommen

Evrard Raskin, Prinses Lilian. De vrouw die Leopold III ten val bracht, Antwerpen/Baarn: Hadewijch, 1998, 304 blz., 890 frank.